

1767 YILINDAN BİR MEVLEVÎHANELER LİSTESİ

Dr. Rıza DURU ¹

Mevlevîliğin ortaya çıktığı 13. yy.dan, son tekkesi olan Halep'tekinin de resmen kapatıldığı 1944 tarihine kadar, Osmanlı coğrafyası dâhilindeki kimi yerleşim yerlerinde olmak üzere, muhtelif sayıda Mevlevîhane faaliyet göstermiştir.

Bu Mevlevîhanelerin yer ve sayılarını veren birçok yerli kaynak bulunmaktadır.² “Mevlevîhanelerin hemen hemen eksiksiz bir dökümü”nün çıkartılabildiği ilk kaynak 17. yy.da Evliya Çelebi'dir.³ Onun 1630-1681 yılları arasındaki seyahatlerini anlattığı Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi adlı eserinde, Mevlevîhaneler hazır bir liste hâlinde verilmemiş, gezip görülen yerlerin başlıkları altında tarif edilmişlerdir.

Mevlevîhanelerin yer ve sayılarına dair bir liste Alman matematikçi, haritacı ve kâşif Carsten Niebuhr (1733-1815)'un seyahat notlarında yer almaktadır. Niebuhr, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir Mevlevîhaneler listesi veren ilk yabancı kaynaktır.

Niebuhr, 28 yaşındayken, Danimarka kralının düzenlediği, Arabistan ve Hindistan'a yönelik coğrafi keşif ve haritalama seyahatinin beş kişilik heyetinde yer aldı. 1761 yılı başında Kopenhag'dan başlayan deniz yolculuğuyla İzmir ve İstanbul'a ulaşan Niebuhr ve heyeti sırasıyla şu güzergâhı takip ettiler: Mısır-Kızıldeniz boyunca Arabistan-Yemen-Hindistan Bombay-İran Körfezi boyunca İran-Basra-Bağdat-Musul-Halep-Kıbrıs-Kudüs-Anadolu-İstanbul-kara yoluyla Bükreş ve Varşova üzerinden 1767 yılında Kopenhag'a dönüş. Yedi yıl süren bu keşif seyahati esnasında, Niebuhr dışındaki tüm heyet üyeleri hayatını kaybetti. Niebuhr, seyahatinden dönüştü, 1772 yılında Kopenhag'da Almanca basılan “*Beschreibung von Arabien*” (Arabistan'ın Tarifi) başta olmak üzere pek çok kitap ve makale yayımladı.⁴

Niebuhr Arap kıyafetiyle.

Gravür baskısı (sonradan renklendirme)

<https://historienet.dk/udforskning/opdagelsesrejse/r/carsten-niebuhr-ekspedition-til-arabien-ende-et-mareridt> 04.10.2022

¹ Emekli tıp doktoru; rizaduru@gmail.com

² 19. yy. Mevlevîhanelerini belirleyen şu çalışma, yerli kaynakların çeşitliliğini göstermektedir: Sezai KÜÇÜK, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Vefa: İstanbul, 2007.

³ Klaus KREISER, *Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Âleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevîhaneler*, Almancadan çeviren: Semih Tezcan, Osmanlı Araştırmaları XIV (1994), İstanbul, s. 102.

⁴ Mustafa L. BİLGE, *Carsten Niebuhr*, DİA İslâm Ansiklopedisi, C. 33, ss. 78-79; Bayard TAYLOR, *Travels in Arabia*, Charles Scribner's Sons: New York, 1892, ss. 14-28; seyahat güzergâhının haritası için: Paul G. CHAMBERLAIN, *Carsten Niebuhr and the Danish Expedition to Arabia*, Aramco World, January-February 2018, Vol. 69, No:1, ss. 18-25.

Niebuhr'un ömrü, "*Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*" (Arabistan ve Çevreleyen Diğer Memleketlerin Seyahat Tarifleri) adlı kitabının ancak ilk iki cildini⁵ yayımlamaya vefa etti. Bu kitabın 3. cildi kendisinin ölümünden sonra J. N. Gloyer ve J. Olshausen tarafından 1837'de Almanca (ve Fraktur -kaligrafik- yazı karakterinde olarak) yayımlandı. Başlığını dilimize "Niebuhr'un Suriye ve Filistin Üzerinden Kıbrıs'a, Küçük Asya ve Türkler Üzerinden Almanya ve Danimarka'ya Yaptığı Seyahatler ile Niebuhr'un Astronomik Gözlemleri ve Bazı Küçük İncelemeleri" diye çevirebileceğimiz bu cilt bir Mevlevîhaneler listesi içermektedir.⁶

Listenin kitapta yer aldığı kısım "Konya Üzerine Notlar" başlığını taşımaktadır. Derkenarda Aralık 1766 tarihi basılmıştır; bu, Niebuhr'un Mevlânâ Dergâhı'nı ziyaret ettiği tarihtir.

Niebuhr, notlarının ilk kısmında, Mevlânâ ve saltanat ilişkileri üzerine bazı değerlendirmeler yapar⁷; dergâh yapılarını düzenli ve güzel bulmadığından, Çelebi'nin Konya'daki saygınlığından, dergâhın kendisine sığınan suçlular için bir koruma sağladığından söz eder. Mevlevîlikten bahis açmışken, bu Konya anlatımının arasına, İstanbul Pera [Beyoğlu]'ya döndüğündeki bir hatırasını yerleştirir. Niebuhr, 1767 yılının bahar aylarında Galata Mevlevîhanesi'ni ziyaret eder⁸ ve Halep doğumlu iki Mevlevî ile tanışır. Buradan sonrası kendi anlatımı ve tarafımızdan çevirisiyle şöyledir:

"Pera'ya döndüğümde, Halep'te doğmuş olan iki Mevlevî ile tanıştım ve onlar da, baba yurtlarını ziyaret ettiğim ve oradan iyi bahsettiğim için memnun oldular. Bana iade-i ziyarette bulundular⁹ (kendileriyle manastırlarında tanışmıştım). Mevlevîlerin mutlu hayatını olağanüstü övdüler ve bir saat içinde benimle dört şişe şarap içtiler. Kendi yollarıyla, yani müzik, dans (ya da daha doğrusu dönme) ve onlar için öngörülen diğer törenlerle Tanrı'ya hizmet ettikleri tarikatlarına ait manastırların sayısını sorduğumda, içlerinden biri, daha sonra, bana aşağıdaki listeyi getirdi."¹⁰

⁵ Carsten NIEBUHR, *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern umliegenden Ländern*, Nicolaus Möller: Kopenhagen, C. I (1774), C. II (1778).

⁶ J. N. GLOYER ve J. OLSHAUSEN, *C. Niebuhr's Reisen durch Syrien und Palästina nach Cypern, und durch Kleinasien und die Türken nach Deutschland und Dännemark mit Niebuhr's astronomischen Beobachtungen und einigen kleineren Abhandlungen herausgeben*, Friedrich Berthes: Hamburg, 1837.

⁷ Gloyer ve Olshausen, bu anlatımları "popüler efsaneler" olarak nitelerler. GLOYER ve OLSHAUSEN, a.g.e., s. 237.

⁸ Niebuhr, seyahatinin bitiminde, 20 Şubat 1767'de İstanbul'a dönmüş ve üç dört ay orada kalmıştı. Heyet, *Life of Niebuhr*, Baldwin and Cradock, London, 1829, s. 17. Niebuhr'un, Galata Mevlevîleriyle, henüz seyahatinin başındaki ilk ziyaretinde değil de, ancak seyahat bitimindeki ikinci İstanbul ziyaretinde temasa gelebilmesi onun bir fobisini yenmiş olmasıyla açıklanmıştır: "*Bu arada Doğululara dokunma korkusu* [metinde geçen kelime: Berührungsangst] artık azaldığı için, bu faaliyeti sırasında şehrin تنها semtlerindeki kahvehanelere de uğradı. Galata manastırında Mevlevî dervişleriyle sosyalleşti, aynı tarikatın bir manastırında müzik gösterilerine katıldı ve başta Konya olmak üzere diğer şehirlerde onlarla tanıştı." Gottfried HAGEN, *Unter den "Tyrannen seiner Araber"* - Carsten Niebuhr über Konstantinople, Türken und Osmanisches Reich, 7-10 Ekim 1999 Almanya Eutin'de gerçekleştirilen "Carsten Niebuhr (1733–1815) und seine Zeit" Disiplinler Arası Sempozyumu kitabı, Franz Steiner: Stuttgart, 2002, s. 304.

⁹ Niebuhr, Danimarka büyükelçisinin konutunda ağırlanıyordu. HAGEN, a.g.m., s. 303.

¹⁰ GLOYER ve OLSHAUSEN, a.g.e., s. 116.

Niebuhr'un Mevlevî'nin getirdiği belgeden aktardığı liste aynıyla şöyledir:

*Zu Konje 2; zu Constantinopel bei dem Thore Jengi Kapu 1; zu Pera 1; zu Beschick Dasch und Kasim Pascha (Vorstädten von Constantinopel) 2; zu Äddrene (Adrianople) 1; Filibe (Philippopoli) 1; zu Elbassan 1; zu Uskub 1; zu Servan 1; zu Ipek 1; zu Salonik 1; zu Jengi Schäher 1; zu Bosna 1; zu Widdin 1; zu Jalub ugli 1; auf der Insel Medilli 1; zu Nicosia (auf Cypren) 1; zu Kähira 1; zu Jerusalem 1; zu Tripolis in Syrien 1; zu Damask 1; zu Mekke 1; zu Medine 1; zu Haleb 1; zu Killis 1; zu Orfa 1; zu Aintab 1; zu Bağdâd 1; zu Azingân 1; zu Sivâs 1; zu Tokât 1; zu Kaisariye 1; zu Bursa 1; zu Kutahja 1; zu Tauschanly 1; zu Karahissâr 1; zu Güselhissar 1; zu Dengisli 1; zu Karamân 1; zu Amasia 1; zu Änguri (Angora) 1; zu Eski Schäher 1; zu Magnisa 1; zu Tschangri 1; zu Sbarte 1; zu Attalia 1.*¹¹

Zu Konje 2; zu Constantinopel bey dem Thore Jengi Kapu 1; zu Pera 1; zu Beschick Dasch und Kasim Pascha (Vorstädten von Constantinopel) 2; zu Äddrene (Adrianople) 1; zu Filibe (Philippopoli) 1; zu Elbassan 1; zu Uskub 1; zu Servan 1; zu Ipek 1; zu Salonik 1; zu Jengi Schäher 1; zu Bosna 1; zu Widdin 1; zu Jalub ugli 1; auf der Insel Medilli 1; zu Nicosia (auf Cypren) 1; zu Kähira 1; zu Jerusalem 1; zu Tripolis in Syrien 1; zu Damask 1; zu Mekke 1; zu Medine 1; zu Haleb 1; zu Killis 1; zu Orfa 1; zu Aintab 1; zu Bağdâd 1; zu Azingân 1; zu Sivâs 1; zu Tokât 1; zu Kaisarie 1; zu Bursa 1; zu Kutahja 1; zu Tauschanly 1; zu Karahissâr 1; zu Güselhissar 1; zu Dengisli 1; zu Karamân 1; zu Amasia 1; zu Änguri (Angora) 1; zu Eski Schäher 1; zu Magnisa 1; zu Tschangri 1; zu Sbarte 1; zu Attalia 1.

Niebuhr'un aktardığı Mevlevîhaneler listesinin kitaptan alınmış görüntüsü.

Listenin, yerleşim yeri adlarının günümüzdeki söyleyiş ve aidiyetleri ile çevirisi şöyledir:

Konya'da 2, İstanbul Yenikapı'da 1, Pera [Beyoğlu]'da 1, İstanbul'un banliyöleri olan Beşiktaş ve Kasımpaşa'da toplam 2, Edirne'de 1, Bulgaristan Filibe'de 1, Arnavutluk Elbasan'da 1, Makedonya Üsküp'te 1, Servan [Sırbistan]'da 1, Kosova İpek'te 1, Yunanistan Selanik'te 1, Yunanistan Yenişehir [Rumeli Yenişehir; Larisa]'de 1, Bosna-Hersek Saraybosna'da 1, Bulgaristan Vidin'de 1, Gelibolu'da 1, Yunanistan Midilli adasında 1, Kıbrıs Lefkoşa'da 1, Mısır Kahire'de 1, Lübnan Trablusşam'da 1, Suriye Şam'da 1, S. Arabistan Mekke ve Medine'de toplam 2, Suriye Halep'te 1, Kilis'te 1, Şanlıurfa'da 1, Gaziantep'te 1, Irak Bağdat'ta 1, Erzincan'da 1, Sivas'ta 1, Tokat'ta 1, Kayseri'de 1, Bursa'da 1, Kütahya'da 1, Tavşanlı'da 1, Afyonkarahisar'da 1, Güzelhisar [Aydın merkezi]'da 1, Denizli'de 1, Karaman'da 1, Amasya'da 1, Ankara'da 1, Eskişehir'de 1, Manisa'da 1, Çankırı'da 1, Isparta'da 1, Antalya'da 1.

¹¹ GLOYER ve OLSHAUSEN, a.g.e., s. 116-117.

Listenin belli bir coğrafi sıra ile hazırlanmış olduğu görülmektedir. Mevlevîliğin merkezi Konya ile başlayıp, İstanbul'un ardından, Trakya dâhil olmak üzere Balkanlar; sonrasında kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna Akdeniz kıyıları; Kutsal Şehirler, Arap yoğunluklu şehirler ve sonunda Anadolu şehirleri sıralanmaktadır.

Listedeki *Servan* adlı yerleşim yerinin neresi olduğu ilk bakışta anlaşılammaktadır. Yazımında yanlışlık olduğunu düşündüğümüz bu kelime, *Servien*'e yani *Serbien*'in arkaik formuna benzemektedir. *Serbien* Almanca'da Sırbistan demektir. Bu adın Balkan Mevlevîhaneleri sırasında anılmasını da göz önüne alarak, Sırbistan'daki bir Mevlevîhanenin kast edildiği düşünülebilir. Üçüncü cildi yayına hazırlayan Gloyer ve Olshausen de, bu listede yer alan başka bir yazım yanlışına değinmişlerdir. Şöyle derler: “*Mevlevî manastırları listesinde Azingân, Arzingân'ın (Ersendschân) yanlış yazımı olarak kabul edilmelidir. Zira, Áddrene ve Bursa yazmak yerine de, Niebuhr genellikle Eddrene veya Edrene ve Brusa yazar.*”¹² Niebuhr'un diğer metinlerinde tercih etmediği bu türden yazımlar, Mevlevî dervişin kendisine getirdiği listeyi aslına uygun aktarmaya çalıştığının işareti olabilir. Onun aktarımdaki tutumu, listenin bir Mevlevî dervişi tarafından temin edilmiş oluşuyla birlikte değerlendirildiğinde, listeyi yerli bir kaynak saymayı mümkün hâle getirmektedir.

Niebuhr, saydığı bu 48 Mevlevîhane'yi “*groß* [büyük]” sıfatıyla tanımladıktan sonra, bunlar dışında “*klein* [küçük]” olan daha pek çoğunun bulunduğunu yazmıştır. Ona göre, bünyelerinde ayin icra edilmeyen bu yapılar, zaten çokça seyahat eden Mevlevîlerin konaklaması için kullanılmaktadırlar. Mevlevî tekkeleri, çile çıkarılan ve derviş yetiştirilen dergâhlar olan âsitâneler ve onlara göre daha aşağı derecedeki küçük dergâhlar olan zâviyeler olarak sınıflanmaktadır.¹³ Niebuhr'un “büyük” sıfatını âsitâne yerine kullandığını söyleyebilir miyiz? Sezai Küçük, hangi Mevlevî tekkelerinin âsitâne, hangilerinin zâviye olarak belirlendikleri hususunda “tam bir mutabakat” bulunmadığını verdiği bazı örneklerle tespit etmiştir. Meselâ, Kütahya ve Yenişehir Mevlevîhaneleri dört kaynakta (Veled Çelebi, Şahabettin Uzluk, F. Nafiz Uzluk, M. Celal Duru) âsitâne olarak zikredilmemişken, Abdülbaki Gölpınarlı ve Baha Tanman âsitâne olarak kaydetmişler; Kütahya Mevlevîhanesi ile ilgili bir makalesi bulunan Hasan Özönder de Kütahya için âsitânedir demiştir. Salnâmelerde de benzer türden çelişik kayıtlar mevcuttur. 1884-1888 Konya salnâmesinde Kütahya, Yenişehir, Edirne, Selanik ve Halep âsitâne olarak zikredilmemiştir.¹⁴ Oysa 1850'lerde Halep Mevlevîhanesi'nde icra edilen bir nevniyazlığa kabul merasiminin çok etraflı bir anlatımı elimizdedir.¹⁵ Çile çıkartılan bir mahal olmakla Halep Mevlevîhanesi'nin

¹² GLOYER ve OLSHAUSEN, a.g.e., s. 237.

¹³ Abdülbaki GÖLPINARLI, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka: İstanbul, 2. b., 1983, ss. 334-335; _____, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp ve Aka: İstanbul, 1963, ss. 13-15. Mevlevî tekkelerinin sınıflamasında farklı tanımlamalar da görülebilir. Meselâ, Özönder, çile çıkartılana dergâh, tarikat pirinin mezarını barındırana âsitâne, kalanlara zâviye der. Hasan ÖZÖNDER, *Karaman (Lârende) Mevlevî-hânesi*, Osmanlı Araştırmaları XIV (1994), İstanbul, ss. 143-144.

¹⁴ KÜÇÜK, a.g.e., s. 38-43.

¹⁵ Henri GÜYS, *Un Dervich Algérien en Syrie (Peinture des Moeurs Musulmanes, Chrétiennes et Israélites)*, Just Rouvier: Paris, 1854, s. 223-239. Metnin çevirisi ve seyahatnamelerde Mevlevîliğe kabul merasimlerinin bir değerlendirmesi için şu kitabımıza bakılabilir: Rıza DURU, *Mevlevîname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik (Necip Fazıl Duru'nun “Mevlânâ ve Mevlevîlik Bilgisi” Başlıklı Bölümüyle)*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 1. bs.: Konya, 2012; 2. bs.: İstanbul, 2015; ss. 351-356 ve 159-161.

bir âsitâne olduğu açıktır. Kütahya ve Yenişehir'in yanı sıra, Edirne, Selanik ve Halep de Niebuhr'un "büyük" Mevlevîhaneler listesinde yer almaktadır. Yerli kaynakların görebildiğimiz tamamında zaviye olarak belirlenen Üsküdar Mevlevîhanesi'nin Niebuhr'un listesinde yer almamasını da dikkate alırsak, Niebuhr'un, "büyük" sıfatıyla, "âsitâne" oluşu kast ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak, Niebuhr'un 1767 yılından aktardığı Mevlevîhaneler listesi, hem bu türden bir ilk yabancı kaynak, hem de kökeni itibarıyla yerli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Devrindeki faal ve "büyük" Mevlevîhanelerin dökümünü veren bu liste, ayrıca, âsitâne-zâviye oluş tartışmalarına veri sağlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

BİLGE, Mustafa L., *Carsten Niebuhr*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, 2007.

CHAMBERLAIN, Paul G., *Carsten Niebuhr and the Danish Expedition to Arabia*, Aramco World, January-February 2018, Vol. 69, No:1.

DURU, Rıza, *Mevlevîname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik (Necip Fazıl Duru'nun "Mevlânâ ve Mevlevîlik Bilgisi" Başlıklı Bölümüyle)*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 1. bs.: Konya, 2012; 2. bs.: İstanbul, 2015.

GLOYER, J. N. ve OLSHAUSEN, J. , *C. Niebuhr's Reisen durch Syrien und Palästina nach Cypern, und durch Kleinasien und die Türken nach Deutschland und Dännemark mit Niebuhr's astronomischen Beobachtungen und einigen kleineren Abhandlungen herausgeben*, Friedrich Berthes: Hamburg, 1837.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka: İstanbul, 2. b., 1983.

_____, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp ve Aka: İstanbul, 1963.

GÛYS, Henri, *Un Dervich Algérien en Syrie (Peinture des Moeurs Musulmanes, Chrétiennes et Israélites)*, Just Rouvier: Paris, 1854.

HAGEN, Gottfried, *Unter den "Tyrannen seiner Araber"- Carsten Niebuhr über Konstantinople, Türken und Osmanisches Reich, 7-10 Ekim 1999 Almanya Eutin'de gerçekleştirilen "Carsten Niebuhr (1733–1815) und seine Zeit" Disiplinler Arası Sempozyumu kitabı*, Franz Steiner: Stuttgart, 2002.

Heyet, *Life of Niebuhr*, Baldwin and Cradock: London, 1829.

KREISER, Klaus, *Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Âleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevîhaneler*, Almancadan çeviren: Semih Tezcan, Osmanlı Araştırmaları XIV (1994), İstanbul.

KÜÇÜK, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Vefa: İstanbul, 2007.

NIEBUHR, Carsten, *Reisebeshreibung nach Arabien und Andern umliegenden Ländern*, Nicolaus Möller: Kopenhagen, C. I (1774), C. II (1778).

ÖZÖNDER, Hasan, *Karaman (Lârende) Mevlevî-hânesi*, Osmanlı Araştırmaları XIV (1994), İstanbul.

TAYLOR, Bayard, *Travels in Arabia*, Charles Scribner's Sons: New York, 1892.